

Annona Nova

2009

A Kerényi Károly Szakkollégium évkönyve

Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
Kerényi Károly Szakkollégium
Pécs, 2010

Köszönjük a tanulmányokat lektoráló oktatók és kutatók lelkiismeretes munkáját.

A kötet megjelenését támogatta:

PTE EHÖK

Pécsi Bölcsész

ISSN: 2061-4926

Felelős kiadó: Bagi Zsolt

Felelős szerkesztők: Vörös Dóra, Major Zoltán, Vörös Zoltán

Borítóterv: Vörös Dóra, Glied Viktor

Borítófotó: Bakos Brigitta

© A szerzők, 2009

© A szerkesztők, 2009

Minden jog fenntartva.

Tartalom

<i>Bagi Zsolt</i> Előszó	7
Theoria – Megismerés és tudás	
<i>Forgács Gábor</i> Konvenció és anti-konvencionalizmus: Davidson értelmezés-elmélete	11
<i>Szendrő Júlia Eszter</i> A szükségszerűség fogalma Wittgensteinnél	35
<i>Rohácsi Dávid</i> A különböző társadalmak közötti morális ellentétek anti-realista -konstruktivista magyarázata	51
Praxis – Társadalom és művészet	
<i>Erdős Zoltán</i> Kapitalizmus és etika a modernitás kultúrájában	73
<i>Galambos Attila</i> A globalizáció okozta problémák iránti érzékenyítés fogalmának pedagógiai vizsgálata	85
<i>Gyöngyösi Katalin</i> Többnyelvűség ma, holnap. Svájci nyelvpolitika a XXI. század fordulóján	121
<i>Horváth Norbert</i> A Csernobil jelenség 23 évvel a katasztrófa után	157
<i>Szigeti Eszter</i> „Bela Lugosi’s Dead”	173
Hermeneia – Értelmezés és megértés	
<i>Makk Krisztina</i> A művészet léte vagy a lét művészete? – Heidegger művészetfelfogása	193

Major Zoltán	
A „blaxploitation” film: afroamerikai identitás filmen az 1970-es években, a műfaj társadalmi-filmtörténeti előzményei és hatása	215
Mateisz Martin	
Temetővirágok avagy a zombifilm története és társadalomkritikai kontextusai	249
Garami András	
Mitikus idő és mitikus szövegek fantasy regényekben	281
Somfai Katalin	
A Szkhárosi Horvát András műveiben megjelenő szentkultusról	297
A Kerényi Károly Szakkollégium tagjainak OTDK-n és KTDK-n elért helyezései, különdíjai	313

Kapitalizmus és etika a modernitás kultúrájában

KÉSZÍTETTE: ERDŐS ZOLTÁN

A 20. század eleji német szociológiát erősen foglalkoztatta a kapitalizmus eredete és lényege. A kutatás kiindulópontja az volt, hogy a modern kapitalizmus kialakulása valamilyen módon a vallási tanok hatásával függ össze. A vallások ugyanis különböző világgal szembeni álláspontokat dolgozhattak ki, illetve implikálhattak; Weber fogalmaival kifejezve: másfajta lelkületet és társadalmi magatartást feltételez a kontemplatív vallásosság, mást a világot elutasító aszkézis, és megint mást a világon belüli aszkézis.¹

A kapitalizmus eredetére vonatkozóan különféle megoldásokat dolgozott ki Werner Sombart, és Ernst Troeltsch; Weber tőlük eltérően a legfőbb mozzanatot a 16-18. századi protestantizmus irányzataiban fedezte fel. Műveinek célja az volt, hogy láthatóvá tegyék a protestantizmus azon világtörténelmi jelentőségű elemeit, amelyek lehetővé tették a racionális gazdasági etika, végül pedig a kapitalista szellem kialakulását.

Weber alap gondolata, hogy a protestáns etika rendszere vált egy sajátos, a kor polgári gazdaság szemléletének és a gazdaság racionalizációjának megfelelő lelkület alapjává. Az ezeken az alapokon kialakult racionális kapitalista formák és a gazdasági éthosz azonban idővel önállósultak a vallás-erkölcsi megalapozástól, sőt a 18. század végére már béklyónak tekintették azt.² A protestáns etika a kapitalista gazdasági rendszerhez vezető út legjelentősebb „váltóállítása”, amely meghatározta, „*mely pályán mozgatja tova az érdekek dinamikája a cselekvést.*”³

Dolgozatomban a kialakult kapitalista gazdaság etikai komponenseit vizsgálom meg, alapvetően Weber műveiből és a hozzájuk kapcsolódó hagyományból kiindulva; az angolszász gazdasági etikákat, amelyek egészen más perspektívát kínálnak, itt nem tudom elemezni. Más irányban azonban kitágítom Weber gondolatmenetének értelmezési keretét. Ez az oka annak, hogy a jellegzetesen Weber-i „kapitalizmus szelleme” megjelölés helyett a „modernitás” terminust fogom használni, jelezve, hogy ezek a megvilágítandó jellemzők egy tágabb összefüggés, a modernség, a modernitás kultúrájának részei.

¹ Weber 1992. 241-244; 274. – Vö.: Münch 1986. 49-54.

² Weber 1982. 77.

³ Weber 1982a. 310. – Schluchter 1979. 221; 228.

Ezúton mondok köszönetet a dolgozat elkészítésében nyújtott segítségért Prof. Weiss Jánosnak, a PTE BTK Filozófiatörténeti Tanszék egyetemi tanárának, Dr. Fodor Mártának, a PTE ÁJK Jogtörténeti Tanszék ny. egyetemi adjunktusának, és Dezsőné Dr. Zemplényi Verának, a PTE BTK Nyelvtudományi Tanszék ny. egyetemi adjunktusának.

***

A 20. század elején a német szociológiában több ellentétes nézet alakult ki a kapitalizmus lényegét illetően. Voltak, akik a 19. századi liberálkapitalizmus rendszerét vetítették vissza a korájukba, a könyörtelen és korlátozásmentes szerzést, az önérdek és a gazdasági individualizmus uralmát, amit nem korlátoz semmilyen vallási etika. Werner Sombart szerint a kapitalizmus alapvetően evilági jellegű, a földi örömök igenlésével kapcsolódik össze, ezért a protestantizmus, intenzív vallásossága és metafizikai irányultsága miatt nem kedvezett a kapitalizmus kialakulásának.⁴ Weber ezzel szemben egészen más fogalommal dolgozott. Számára a kapitalizmus (legalábbis kezdeti formájában) a racionális, józan és önmegtartóztató szerzéssel volt azonos. Ilyen értelmezésben (és ezt Weber korai elemzői közt már Ernst Troeltsch is hangsúlyozta) az etika gazdasági folyamatokat szabályozó ereje nemhogy nem akadályozza, hanem segíti a kapitalizmus kialakulását.⁵ Míg Sombart olvasatában a puritán szerzők élesen tiltakoznak a kapitalista szerzés és a gazdagság minden formája ellen, addig Weber szerint éppen evvel az etikai szigorúsággal járultak hozzá a kapitalista magatartásban lényeges polgári erények (józsátság, mértékletesség, takarékoság) kialakulásához. A túlzott, „*visszataszító*” szerzési ösztönnek a gazdaság racionális és eticizált megszervezése szabott gátat, amely hosszú távra előre biztosította a gazdaság működőképességét: „*Az eredmény a szerzési ösztönnek mérsékelt játékkeret biztosító szabályozott gazdaság.*”⁶ Ezzel ellentétben az egyéni érdek és szerzési vágy éppen ott érvényesült a leginkább gátlástalanul, ahol a polgári kapitalista fejlődés visszamaradt, ahol nem állt rendelkezésre racionális gazdasági etikai rendszer.⁷

A kapitalizmus tehát Weber számára nem a korlátlan haszonszerzési vágyat jelenti, hanem a szükségletek kielégítését és a többlettermelést racionális vállalkozás útján. Formai jellemzőinek tekinthetjük a szabad bér munka

⁴ Felkai 2006. 219-221.

⁵ Molnár 1994. 131-133.

⁶ Weber 1979. 283.

⁷ Weber 1982. 59-61.

alkalmazását és a racionális üzemszervezést (mérlegkészítés, a kockázat és a haszon tervezése). Tartalmi jellemzője pedig a kötelességtudat és az aszketikus életvitel: a pénz „fialtatása” (Benjamin Franklin szavával) erkölcsi kötelesség, a vagyont a nyereség megújulása érdekében nem szabad felhasználni, így a kapitalista vállalkozót azért, hogy „megvonja a szájától a falatot”, csak a kötelesség teljesítése felett érzett irracionális öröm kárpótolja.⁸

A kapitalizmus ideáltípusa etikai szempontból két egymással ellentétes irányú folyamatra nyitott. Egyrészt a külső kényszerítő erőket igénybe vevő és külsődleges magatartásmintákat kiformaló jog specifikálódik, elválik az etikától, pontosabban „a jogi személy morális motívumaitól”, és pusztán elvont engedelmességet követel meg. Másrészt viszont az autonóm etika egyre bensőbbé válik, a jogtól egészen elütő típusai alakulnak ki (érzület- és felelősségetika), ami már szinte kizárólag az ember belső világára korlátozódik, kizárólag a viselkedés belső kontrollját látja el.⁹

Ennek oka az individualizmus és a közösségiség új konstellációjában keresendő. Az egyén többé nem a közösség részeként értelmezhető, hanem épp fordítva, a közösség áll össze az egyénekből, ez a másodlagos, a származtatott. Ugyanakkor a korábban homogén erkölcsi-vallási közösség felbomlott. Míg régebben a keresztény univerzalizmus korában mindenki közel azonos etikai álláspontot képviselt (illetve kellett hogy képviseljen), ez az egyetemesség most versengő felekezetekre és szektákra bomlott. Míg azelőtt mindenkire egyként kiterjedő etika nem csak a jog komplementere lehetett, hanem megegyezhetett a joggal, most a jog uralma mellett sokféle vallási és etikai nézet terjedt el, és többé nem követelhető meg, hogy két ember ugyanazon erkölcsi mérce alapján ítélje meg a dolgokat.¹⁰ Az etikai szabályozó kis közösségek és az egyének belső ügyévé változott.

Ezt a folyamatot Weber a modernitás egyik alapvető jellegzetességéként diagnosztizálja. *„Korunknak, melyre a világ racionalizálása, s mindenek előtt a varázslat alól való feloldása a jellemző, az a sorsa, hogy éppen a végső, és legmagasabb rendű értékek húzódtak vissza a nyilvánosságból, mégpedig vagy a misztikus élet világon túli birodalmába, vagy az egyének közvetlen kapcsolatainak testvériségébe.”*¹¹

⁸ Molnár 1994. 16-17.

⁹ Schluchter 1979. 151-152. – Habermas 1985. 195.

¹⁰ Ezt a pluralitást tartja az újkor egyik legfontosabb ismervének Ernst Troeltsch is. (Felkai 2006. 439.)

¹¹ Weber 2004. 54.

A következőkben ezzel a kettős tendenciával foglakozom. Egyrészt az etikai szabályozó kiszorul az élet bizonyos területeiről, másrészt azonban egy egészen új típusú etika veszi át a szerepét, amely csak az egyéni életre és a közvetlen személyes kapcsolatokra korlátozódik.

Weber a modernitással kapcsolatban két lehetséges magatartást írt le: vagy férfiasan szembenézünk korunk állapotával, vagy pedig visszatérhetünk a régi vallásokhoz, elfogadva azok metafizikai világképét és etikai rendszerét.¹² Tudósoknak és leendő tudósoknak tartott előadásában azonban nem vette figyelembe a gazdaságban tért nyerő harmadik lehetőséget, amit „etikai nihilizmusnak” nevezhetnénk: a kapitalizmus rendszerszerű folyamatainak vallási és minden egyéb objektív etika szabályozása nélküli igenlését, illetve ezekbe az eltárgyiasult viszonyokba való kényszerű betagozódást. A vállalkozó lélektani kényszernek engedve szenteli magát hivatásának, az „ügynek”, mert vállalkozása csak így marad működőképes, mert ezt követeli meg „a dolgok rendje”. A gazdaság belső logikája rabul ejti a vállalkozót, akinek így elvész egyéni szabadsága és minden személyes megfontolása, a kapitalista gazdaság gépezetének elemévé válik.

Etikailag szabályozni csak emberek személyközi viszonyait lehet, racionális üzleti kapcsolatok és folyamatok rendszerét nem lehet a konkrét személyekhez intézett karitatív felszólításokkal szabályozni. A gazdaság a saját törvényszerűségei szerint működik, értelmüket veszítik benne az etikai normák, az igazságosság, szeretet és együttérzés.¹³ A gazdasági viszonyokat így kizárólag a jog, illetve egy abszolút személytelen etika szabályozza. Természetesen szükség van az *„etikai minimum’ értelmében vett ’jó kereskedelmi erkölcsök’*¹⁴ jelenlétére. Azonban a becsület itt mindössze annyit jelent, hogy az üzletfelek az üzletmenet zavartalansága érdekében azt várják egymástól, hogy a másik feltétlenül állja a szavát.¹⁵ A piaci etika tehát végtelenül formális, a külsődlegeség és a személytelenség értelmében.

¹² Weber 2004. 55.

¹³ „*Úr és szolga viszonya elvégre maradéktalanul szabályozható, épp azért ugyanis, mivel személyi viszony. Nem vihető végbe ugyanez, legalábbis nem hasonló értelemben és hasonló sikerrel, záloglevelek váltakozó birtoklói (...) között, hiszen semmilyen személyi kötelek nincs közöttük.*” Ennek magyarázata a pénz természetében keresendő: „*a legelvontabb és ’legszemélytelenebb’ dolog, ami csak a világon létezik*”. Így a racionális kapitalista gazdaság, minél inkább saját törvényszerűségeit követi, annál hozzáférhetlenebb bármilyen vallásos testvériség-etika számára. (Weber 1982a. 350. – Vö.: Weber 1992. 280. – Schluchter 1979. 78-80.)

¹⁴ Weber 1995. 197.

¹⁵ Weber 1992. 326-327.

Az etikai szabályozó térvészését a gazdaságban Weber jól körülhatárolható történeti folyamatként írja le. A protestáns etika életre hívott egy önmagával analóg gazdasági rendszert, amelynek a későbbiekben többé nem volt szüksége a teológiai alapokra. *„Isten birodalmának görcsös kutatása oldódni kezdett a józan hivatáserények folytonos gyakorlásában s a vallásos gyökérzet halódni kezdett, hogy helyet engedjen az utilitarista világságnak.”*¹⁶ A jellegzetes polgári erények megmaradtak; a vállalkozó legfőbb jó tulajdonsága és sikerének kulcsa a szorgalom, a józanság, a racionális kalkuláció volt. A protestáns etika alapelemei azonban jelentős változáson mentek át: vallási alapjuk eróziójával a kapitalista gazdaság szerkezeti összetevőjévé vált a formális jog, a szekularizált munkaetika, és erkölcsi tartalmától megfosztva spontán mechanizmusként működött tovább az a szerep, amely a gazdaság negatív hatásait volt hivatva tompítani, és amelyet korábban vallási-etikai normák viseltek. A gazdaság belső logikája aztán átnyúlik a többi éleetszférába és uralma alá hajtva a maga képére formálja, eltárgyasítja azokat.¹⁷

Ugyanez a folyamat megy végbe a jog területén, amelynek hordozói szociológiai értelemben a bürokratikus állam és a hivatalnokok. A hivatalnok akkor végzi jól a feladatát, ha tárgyyszerűen, a „személyre való tekintet nélkül” jár el, kizárólag az állam racionális jogi rendjének pozitív szabályait követi.¹⁸ Az ilyen elveken alapuló bürokratikus szervezet éppolyan mereven és ellentmondást nem tűrően határozza meg a hétköznapi életet, mint a kapitalista gazdaság formái, a gyártósorok gépesítéséhez hasonló eleven gépként: *„Ez a gép a holt géppel szövetkezve munkálkodik ma azon, hogy felépítse a jövő szolgátságának házát, ahova az emberek egykor talán tehetetlenül fejet hajtva kényszerülnek majd belépni, mint az óegyiptomi állam fellahjai, ha ügyeik intézésében szemükben a végső és egyetlen érték a technikailag jó, azaz a racionális hivatalnoki igazgatás és gondolkodás marad.”*¹⁹

Habermas saját filozófiai programjába illesztve más tényezőket emel ki ebben a folyamatban. A protestantizmus etikai racionalizmusa a tudati struktúrákat csak szelektíven engedte intézményesülni. Ez mutatkozik meg a belső elmagányosodásban, a felebarátokkal szembeni viselkedés forma-

¹⁶ Weber 1982. – Vö.: Felkai 2006. 431.

¹⁷ Vö. Sombart diagnózisával: a kapitalista gazdasági forma *„nem elégszik meg a gazdasági érdekszférába tartozó jelenségek megragadásával, hanem átnyúlik az emberi kultúra más területeire is és tendenciaszerűen proklamálja az üzleti érdekek primátusát a teljes értékvilág felett.”* (Id.: Felkai 2006. 249.)

¹⁸ Weber 1982a. 353. – Weber 1987. 232.

¹⁹ Id.: Felkai 2006. 367.

lizálódásában, és az ösztönök merev elfojtásában, a módszeres életvitel követelményei szerint. Vagyis a protestáns etika egy sajátos, funkcionális moralitást biztosított a kapitalizmus számára, ami viszont a továbbiakban már egy másfajta racionalitást részesített előnyben. A testvériség-etika nem tudott intézményesülni a gazdaság öntörvényű fejlődésével, és a kialakuló hedonisztikus életstílussal szemben; így alakult ki a „*testvérietlenség világhatalma*”.²⁰ Ezt a folyamatot erősítette a jog fejlődése is, amelynek modern intézményes formáját a pozitivitás, a legalizmus (a jogi személyeknek a jog nem tulajdonít erkölcsi motívumokat), és a formalitás (amely a magánszemélyek legitim önkényének határait írja körül) jellemzi. A jog pusztán funkcionálisan használható szervező eszköz, amely elkülönül a moralitástól, és amelynek szempontjából a moralitás irracionálisnak tűnik.²¹ A szervezetekben a sikerorientált, célracionális cselekvés egyáltalán nem veszi figyelembe a tagok szubjektív értékválasztásait, független azok erkölcsi, lelkiismereti motívumaitól, sőt elnyomja azokat. Weber ezért látja a modernizációban az egyéni szabadság veszélyeztetettségét, sőt a „szolgaság házát”.²²

Weber korában általánosan elfogadott nézet volt, hogy mik lehetnek mindennek a következményei. A szociológusok figyelmeztettek arra, hogy az életformákat a „holt” technika kezdi uralni, a személyes kapcsolatok formalizálódnak, és a racionális-számító gondolkodás teret nyer a gazdaságon kívüli területeken is.²³ Weber mindezt sorsszerű, elkerülhetetlen folyamatnak és állapotnak látta. Az evilági aszkézis hatására az anyagi javak „*olyan növekvő, s végül is annyira menthetetlen hatalomra jutottak az emberek felett, mint még a történelemben soha korábban.*”²⁴ A kapitalista gazdaság a „dolgok uralmának” köszönhetően kényszerűséggé vált, olyan rendszerré, amelyből többé nem lehet kilépni; „*az emberiség ismeretlen jövőjére nyíló kapu fölé az van írva: 'hagyj fel minden reménnyel!'*”²⁵

²⁰ Habermas 1985. 77-79.

²¹ Habermas 1985. 81-82.

²² Habermas 1985. 129; 229-230.

²³ Sombart ennek a folyamatnak három elemét írja le. Az *eltárgyasulás* azt jelenti, hogy a korábban kommunikáción alapuló, személyes és informális viszonyokat felváltják a szerződés- és előírászerűen szabályozott kapcsolatok. Az *elpolgárisodás* az emberi viszonyok racionalizálódását és kontraaktualizálódását jelöli, a *proletarizálódás* pedig a természetes életformák kiüresedését és elszegényedését. (Felkai 2006. 267-268.)

²⁴ Weber 1982. 287.

²⁵ (Id.: Tomka 2005. 99.) – Weber aggályai az ipari termelés „acélkemény burkával” kapcsolatban a 20. század tapasztalatai alapján megalapozottnak bizonyultak. (Habermas 1998. 62.)

Az etika visszaszorulása a jog és gazdaság szférájában azonban korántsem általánosítható az élet valamennyi területére. A modernségben, amelynek alapstruktúráját Weber két eltérő rendszerben elemezve Jürgen Habermas és Richard Münch fejti ki, etikai értelemben is komoly, bár korántsem problémamentes potenciál rejlik.

Habermas szerint a racionalizáció folyamatát az érték- és cselekvésszférák, valamint a hozzájuk kapcsolódó érvényességi igények differenciálódása jelenti: más megítélések alá esik az objektív világról tett kijelentések igazsága, a jogi és etikai normák helyessége, végül pedig a beszélő megnyilatkozásának hihetősége. A kognitív, a jogi és morális, valamint az esztétikai szférák létszerű, funkcionális és logikai értelemben is elkülönülnek egymástól, egyenértékűek és egymásra visszavezethetetlenek. A rendet éppen az jelenti, hogy mindegyik szféra a lehető legnagyobb szakszerűséggel a saját dolgát teszi. Mindhárom terület a saját belső törvényszerűségei mentén épül ki és fejlődik tovább: „Az értékfokozódás a tapasztalati tudományoknál a megismerésben való előrehaladást jelenti; a jogi és morális elképzeléseknél a jog- s morálelmélet egyetemes alapelveinek mind pontosabb kidolgozását; az esztétikai területen pedig az esztétikai alaptapasztalatoknak minden idegen (elméleti vagy morális) elemtől megtisztított kidolgozását.”²⁶ Az érték-szférák differenciálódásában azonban etikai értelemben is komoly lehetőségek rejlenek. Ez teszi lehetővé, hogy egyre pontosabban lehessen megfogalmazni az igazság, az igazságosság és az ízlés kérdéseit, ez pedig az állásfoglalások világosabbá tételéhez, a kritika kifejtéséhez járul hozzá.²⁷ Persze kérdéses, hogy ez mennyire képes érvényesülni, hogy megvannak-e ennek feltételei: a szubjektum szabadsága, és egy alternatív etikai rendszer megalapozása.

Richard Münch a modernitás kultúrájának gyökereit keresve, Weber írásai nyomán kíséri végig az európai társadalmak és kultúra történetét. Véleménye szerint már az ókori zsidó vallásosságban felfedezhetők a modern etika irányába mutató tényezők. Az Isten törvényadásának abszolút kötelező és egyetemes érvényessége az univerzalizmus, a mágia kiiktatása az Istennel való kapcsolatból pedig ugyanekkor a vallási racionalizmus irányába hatott.²⁸ A középkori városokban fejlődött tovább ez az univerzalista és aktivista etika, jóllehet a középkori társadalom még távol volt attól, hogy

²⁶ (Habermas 1985. 58-59; 70. – Schluchter 1979. 192. – Cs. Kiss 2005. 180-181.) – Weberhez hasonlóan ezt a folyamatot, az érték-szférák differenciálódását jól látta Sombart is, bár ő ehhez a folyamatához jóval komolyabb aggályokat fűzött. (Felkai 2006. 226.)

²⁷ Habermas 1998. 97.

²⁸ Münch 1986. 78-79; 81.

ez a különböző differenciálódó életterületeken intézményesedjen.²⁹ Végül a protestáns etika az egyéni felelősség, vagyis az individualizmus útjából távolított el minden akadályt azzal, hogy eltörölt minden közvetítő instanciát, és az embert közvetlenül Isten ítélőszéke elé helyezte. Az egyén így minden korábnál jobban önmagára van utalva, saját felelősségére kell a parancsokat megtartania és etikusan cselekednie.³⁰

Wolfgang Schluchter mindezt egy fontos megkülönböztetéssel hosszabbítja meg. Nemcsak szembeállítja egymással a normatív, vagyis a törvényektől irányított konvencionális, és az elvek mentén orientálódó posztkonvencionális etikát, hanem ez utóbbit két fejlődéstörténeti szakaszra is bontja. Az érzület- és felelősségetika közti átmenet nem annyira a mögöttük meghúzódó hit vagy tudás szerkezeteinek megváltozásában érhető tetten, mint inkább az elvekhez való reflexív viszonyulás kialakulásában. A felelősségetika bonyolultabb szerkezetű, mivel reflexiós tevékenységet feltételez az egyén részéről, elvek ütköztetését és kombinációját is magában foglalja. A felelősségetika létrejötté a protestáns etikából következik, de azt meghaladja (Kant művéhez köthető), mivel a protestantizmus még nem lépett túl a teológiai-metafizikai megalapozáson, így megakadályozott minden reflexiót.³¹ Münch ehhez hasonlóan kijelenti, hogy korunkban, amikor egyre nő a kognitív racionalitás, a személyiség autonómiája, és a normatív kultúra egyetemessége az egyéntől önálló reflexió várható el.³²

A posztkonvencionális etika alapelve – immár hagyományos nézetek szerint – a szubjektivitás és ennek három (szempontunkból lényeges) vonatkozása: az individualizmus, a kritika joga és lehetősége, valamint a cselekvés autonómiája, vagyis a teljes körű felelősségvállalás saját tetteinkért.³³ Többé nem a vallás, az egyházi közösség vagy a család alakítja a normákat, a készen kapott tradíciók kiiktatásával egyre több döntés van az egyénre bízva, egyre nagyobb szerepet kap a saját racionális életvezetése. Vonatköztatási csoportok helyett a cselekvés elvont, általános elvek szerint rendeződik. Egy posztkonvencionális szabály és cselekvés akkor helyes, illetve jó, ha egy független szemlélő azt absztrakt elvek alapján helyesnek, illetve jónak ítélné.³⁴

²⁹ Münch 1986. 119.

³⁰ Münch 1986. 139-140; 146.

³¹ Schluchter 1979. 88-89; 93-95.

³² Münch 1986. 172-178.

³³ Hegel nyomán Habermas 1998. 20.

³⁴ Schluchter 1979. 61-64. – Münch 1986. 168. – Münch 2002. 174.

A szubjektivizmus modellje azonban igen sérülékeny. Weber diagnózisa szerint a személyiség a modern társadalomban erős romboló hatásoknak van kitéve. Az embert „*a hallatlan belső elmagányosodás érzése kínozza*”, az individualizmus „*illúziók nélküli és pesszimista*” lett. Ehhez járul a társadalmi racionalizálódás folyamata, amely erősen korlátozza az emberek tényleges szabadságát. Nem látható, hogy „*a bürokratizálódás hatalmi túlsúlyának tendenciája láttán hogyan lehetséges megmenteni a bármilyen értelemben vett 'egyéni' mozgástér valamilyen maradványát.*”³⁵ Beszűkül az egyén döntési szabadságához nélkülözhetetlen kulturális háttér, a kognitív, esztétikai és morális szférák önállósulása jelentősen szegényíti a hétköznapi életet, és a „*modernizáció megakadályozza, hogy a köznapi gyakorlat a maga gazdagodására kamatoztathassa a modern kultúrát.*”³⁶

A posztkonvencionális etikának az egyéniség problémája mellett szembe kell néznie a megalapozás és az értelemadás problémáival is, ami az értékszférák differenciálódásával függ össze.

A protestáns etika nyomán kialakult sajátos kapitalista etika jellegzetesen szekularizált, polgári értékrendet képvisel. Eszménye a sajátos utilitarista erényekkel rendelkező „hitelképes úriember”. Elsődlegesen fontos a formális becsületesség, például a fizetési határidők pontos megtartása, amely a külvilág szemében megbízható üzletféllé teszi a vállalkozót. Jelentős továbbá a józanság, a tartózkodás mindenféle termékletlen, sőt káros költségektől és kicsapongástól. A szerénység és szorgalom olyan erények, amelyek a polgári társadalom megbecsülését vívják ki, és evvel jót tesznek az üzletmenetnek is.³⁷ Ennek az etikának már nem része (vagy csak egészen minimálisan) a tapasztalaton túli megalapozás. Benjamin Franklin egészen racionális, szinte kalkulációként levezetett erkölcsi rendszert és öntökéletesítő programot dolgozott ki, a vallási tradíció kifejezett kritikájával; a vallásos hitnek evvel szemben csak a legalapvetőbb néhány ponton juttat némi szerepet.³⁸ A vallásos világképekben lehetséges volt az értéktételezés a profán cselekvésszférák számára is; a vallási tanok világgossá tették,

³⁵ Weber több művéből id. Tomka 2005. 99.

³⁶ Habermas 1985. 230. – Vö.: Habermas 1994. 41.

³⁷ Weber 1982. 47-49.

³⁸ Megállapítása szerint bizonyos dolgok nem azért rosszak, mert a kinyilatkoztatás tiltja őket, hanem fordítva, a tiltás magyarázata, hogy azok természet szerint rosszak nekünk. A vallási tradícióból mindössze annyit fogadott el, hogy „*az Isten tiszteletének legelfogadhatóbb módja jót cselekednünk embertársainkkal (...) minden bűn elnyeri büntetését, hasonlóképpen minden erény a jutalmát, akár ezen, akár a túlvilágon.*” (Franklin 1961. 96-108.)

milyen cselekvések tekinthetők jónak, és milyen célokra kell törekedni. A kultúra alrendszerének elválásával és a teológiai megalapozás lehetetlenné válásával megszűnt az átmenet tények és értékek között. A jog például megmutathatja, hogy bizonyos eredmény érdekében milyen jogi szabályozás lehet célravezető; de hogy ezekre az eredményekre kell-e törekedni, és hogy egyáltalán legyen-e jog, arra nem képes választ adni.³⁹

Nem alapozhat a modernitás a tudományra sem, annak sajátos szerkezetéből következően. A modern tudomány végtelen haladást feltételez; a tudós azért dolgozik, hogy követői messzebb jussanak nála, eredményeit meghaladják, elavulttá tegyék. A tudós munkája irracionálissá válik: „*egyáltalán nem magától értetődő, hogy valami, ami egy ilyen törvénynek van alávetve, magában hordja az értelmét és igazolását.*”⁴⁰ A régi értelemkonstrukciók szétestek; a tudomány a saját maga értelmességét sem tudja megalapozni, így egyáltalán nem tud választ adni arra a kérdésre sem, mit tegyünk, és hogyan éljünk.⁴¹

A modernség azonban mindezek mellett szakít a tradíciókkal; sajátos időtudatára jellemző, hogy éppen a jövő felé nyitott, és a megelőző koroktól határolja el önmagát. Ebben az újra és újra megismétlődő „korszakos újat kezdésben” a modernségnek önmagából kell megalapoznia saját normatívítását, a modern művészetnek pedig a maga klasszicitását. „*A modernség kibúvók lehetősége nélkül önmagára van utalva.*”⁴² Természetesen ez a szubjektum visszaszorulásával és a tudomány értelem- és értékadó funkciójának kimerülésével egyre nehezebb; ezt a gondot kísérli meg megoldani Habermas kommunikatív etikája és Münch az egyénre alapozó, univerzalista és aktivista posztkonvencionális etikája.

³⁹ Weber gondolatmenetét id. Felkai 2006. 331.

⁴⁰ Weber 2004. 22-23.

⁴¹ Weber 2004. 32.

⁴² Habermas 1998. 11-12. – Habermas 1994. 34.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Cs. Kiss 2005 Cs. Kiss Lajos: Max Weber tudományfelfogása és a protestáns etika. In: Szellem és etika. A „100 éves a Protestáns etika” konferencia előadásai. Szerk.: Molnár Attila Károly. Századvég Kiadó, Bp., 2005. 175-200. o.
- Felkai 2006 Felkai Gábor: A német szociológia története a századfordulótól 1933-ig. I. Bp., Századvég Kiadó, 2006.
- Franklin 1961 Franklin Benjámín számadása életéről. Ford., utószó, jegyz.: Bartos Tibor. Európa, 1961. (Világirodalmi kiskönyvtár)
- Habermas 1985 Habermas, Jürgen: A kommunikatív cselekvés elmélete. A Filozófiai Figyelő és a Szociológiai Figyelő különkiadványa. Szerk.: Heller Mária. [1985.]
- Habermas 1994 Habermas, Jürgen: Die Moderne – ein unvollendetes Projekt. Philosophisch-politische Aufsätze. Reclam, Leipzig, É.n. [1994.]
- Habermas 1998 Habermas, Jürgen: Filozófiai diskurzus a moderniségről. Helikon Kiadó, É.n. [1998.]
- Molnár 1994 Molnár Attila Károly: A „protestáns etika” Magyarországon. Debrecen, 1994. (Societas et ecclesia 2.)
- Münch 1986 Münch, Richard: Die Kultur der Moderne, Band I. Suhrkamp, Frankfurt am Main, É.n. [1986.]
- Münch 2002 Münch, Richard: Soziologische Theorie. Band I. Grundlegung durch die Klassiker. Campus, Frankfurt, 2002.
- Schluchter 1979 Schluchter, Wolfgang: Die Entwicklung des okzidentalen Rationalismus. Eine Analyse von Max Webers Gesellschaftsgeschichte. Tübingen, 1979.
- Tomka 2005 Tomka Miklós: Széljegyzetek Max Webernek A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme című tanulmányához. In: Szellem és etika. A „100 éves a Protestáns etika” konferencia előadásai. Szerk.: Molnár Attila Károly. Századvég Kiadó, Bp., 2005. 87-103. o.

- Weber 1979 Weber, Max: Gazdaságtörténet. Vál.: Bertalan László, ford., jegyz.: Erdélyi Ágnes. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp., 1979.
- Weber 1982 Weber, Max: A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme. Gondolat, Bp., 1982. (Társadalomtudományi Könyvtár)
- Weber 1982a Weber, Max: A világvallások gazdasági etikája. In: A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme. Gondolat, Bp., 1982. (Társadalomtudományi Könyvtár) 291-535. o.
- Weber 1987 Weber, Max: Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai. 1. Szociológiai kategóriáiban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp., 1987.
- Weber 1992 Weber, Max: Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai. 2/1. A gazdaság, a társadalmi rend és a társadalmi hatalom formái. Közösségek, társulások, vallások. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp., 1992.
- Weber 1995 Weber, Max: Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai. 2/2. A gazdaság, a társadalmi rend és a társadalmi hatalom formái. Jogszociológia. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp., 1995.
- Weber 2004 Weber, Max: A tudomány mint hivatás. In: A tudomány és a politika mint hivatás. Kossuth Kiadó, 2004. 5-56. o.